

GREENHILL 1901 = Greenhill, Gardyne: The Life of A Regiment. Vol I.. The History of The Gordon Highlanders from its formation in 1793 to 1816. London, 1901, The Medici Society Ltd.

MOORE 1904 = The Diary of Sir John Moore. Vol. I. Edited by Major-General Sir J.F.Maurice, K.C.B. London, 1904, Published by Edward Arnold.

CANNON 1851 = Cannon Richard: Historical Record of The Ninety-Second Regiment (Gordon Highlanders) From 1794 To 1850.

London, 1851, Warrington W. Clownes & Sons.

WATT = Watt, Lauchlan MacLeon: The Gordon Highlanders. Edinburgh, W.P.Nimmo Hay & Mitchell.

EGMONG 2010 = http://history.farmersboys.com/Postings/Germany/Berlin/egmong_ze.htm (2010-02-26)

ABERCROMBY 2010 = http://www.electric-scotland.com/history/other/abercromby_sir_ralph.htm (2010-02-26)

T É K A

Kézikönyv vagy tankönyv?

Új összefoglalás az ókori Róma történetéről

HAVAS LÁSZLÓ – HEGYI W. GYÖRGY – SZABÓ EDIT: *Római történelem*. Budapest, 2007, Osiris Kiadó. 867 oldal

Egy új tankönyv közreadása mindig várakozással tölti el az érintett egyetemi hallgatót, illetőleg az érdeklődő olvasót. Jelen kiadvány az Osiris tankönyvek sorozat római kötete, előzményei a *Görög történelem* (szerk. Németh György, 1995), *Görög történelem. Szöveggyűjtemény* (szerk. Németh György, 1996), *Római történelem. Szöveggyűjtemény* (szerk. Borhy László 2003) Igazat kell adnunk az Előszó (13. old.) azon megállapításának, hogy az eddig forgalomban levő római történelem tankönyv kiegészítése, felfrissítése számos vonatkozásban indokolt volt, de mivel annak szerzői közül kettő már nem él, új szerzők készítettek új tankönyvet. Egyébként általános gyakorlat, hogy minden új korszak, irányzat kiemelt hangsúllyal dolgozza fel azokat a kérdéseket, témákat, amelyeket elődeik kevésbé részleteztek. Így kaptak a korábbi tankönyvben nagyobb teret a rabszolgasággal összefüggő kérdések, amelyek Aristotelés megállapításai óta alapvető gazda-

sági jelentőséget nyertek, amelyek például a mezőgazdaság bemutatásában realizálódtak. Tagadhatatlan ezzel összefüggésben, hogy például a római rabszolga felkelések tárgyalása aránytalanul nagyobb helyet kapott. A mai szemlélet ezzel szemben, más események, jelenségek történeti fontosságát emeli ki, érthető módon érvényesül a szerzők személyes érdeklődése és kutatási irányultsága is.

Ami a szerzők célkitűzéseit illeti, mind tartalmi, mind formai szempontból igyekeztek megfelelni egy modern tankönyvvel szemben támasztható igényeknek. Az persze kérdéses, hogy ez mennyire sikerült. A szerzők és a szerkesztő szakmai felkészültsége és alaposága garantálja a munka kiváló szakmai és tudományos színvonalát. A tudományos megalapozottság vitathatatlan, azonban ennek tankönyvként való felhasználhatóságát, áttekinthetőségét az elkövetkező évek gyakorlati tapasztalatai fogják igazolni. Lényeges tartalmi változás az előző tankönyvhöz viszonyítva az időbeli határok lényeges kitolása, vagyis az új összeállítás Itália bronzkorától kezdve Iustinianus császár haláláig tárgyalja a római történelmet (565). A kötet nagyobb figyelmet fordít arra a nyelvi-kulturális hatásra, amelynek jelentős hatása volt a Római Birodalom kialakulására. A város ős- és korai történetét a legújabb régészeti feltárások tükrében vizsgálja. Ami

a kötet záró dátumát illeti, régóta vitatott kérdés, hogy meddig is tart valójában az ókor. A kérdésre Szabó Edit a következő választ adja: „A korszakhatárt ott kell meghúzni, ahol az antikvitás jellegzetességei a későbbi, középkori jellegzetességektől leginkább elkülöníthetők. A jelenlegi tudásunk szerint ez leginkább Justinianus halála (565) és kb. 600 közé tehető” (Előszó 14. oldal). A tartalmi eltérések-újítások vonatkozásában leginkább novumnak minősíthetők a kötetet lezáró tematikus fejezetek, ezek a következők: a császári hatalom, titulátúra, igazgatástörténet, a római hadsereg, demográfiai viszonyok, gazdaság, társadalom, Pannonia (712–804). Egy ilyen összefoglaló áttekintés természetesen hasznos lehet, az már vitatható, hogy a tankönyvi keretek között indokolt-e ennek a beiktatása. (A tankönyv terjedelme 867 oldal!) A hazai egyetemek köztudottan ártértek az ún. bolognai szisztémára, amivel nehezen hozható szinkronba az a tény, hogy az ókoron belül, csupán a római történelem tárgyalása ilyen terjedelmet igényeljen. A szintén ebben a sorozatban megjelent görög kötet 393 lap. Valamiféle aráynak érvényesülnie kellene, továbbá véleményem szerint egy tankönyv esetében nem utolsó a didaktikus szempont sem. A kötet általában nem eléggé tagolt, áttekinthetőbbnek kellene lennie, továbbá helyenként szegényes az eseménytörténet, ennek hiányát korábbi, más felfogású tankönyvből nehézkes lenne pótolni. A tankönyvnek tanulhatónak is kell lennie, és ennek kapcsán nem a magyar iskolások szövegértési problémáira gondolok.

Ha valahol különös jelentőséggel bírnak az ókori források, akkor az a történelem tanulmányozása. Akár a szakember, a kutató, akár az oktató számára elengedhetetlen, hogy megfelelő dokumentumokból induljon ki, fejtegetéseit, hipotéziseit forrásokra alapítsa. Természetesen a források ismerete az egyetemi hallgatók számára is alapvető szempont, arról nem is beszélve, hogy ez

már (az újabb érettségi követelmények szerint!) a középiskolában is elvárás. Öröndetes módon, a római történelem tanulmányozását megkönnyítendő, már előbb megjelent a fent említett szöveggyűjtemény, amit most követett a hozzátartozó tankönyv. Kérdés azonban, mennyire tartoznak ezek össze. A korábban használatos *Római történeti chrestomathia* (Tankönyvkiadó, szerk. Borzsák István) érdemei közé kell sorolnunk, hogy legalább időrendben hozta az antik források magyar fordításait. Ezzel szemben az Osiris Kiadó gondozásában megjelentetett forrásgyűjtemény tematikus válogatás, amit a tankönyv időrendes mentével meglehetősen nehéz szinkronba hozni. Sőt a tankönyv még csak nem is utal a szöveggyűjtemény megfelelő passzusaira. Említhetnénk például Dio Casiust, akire a tankönyv Augustus *principatusa* kapcsán gyakran hivatkozik, adós marad azonban azzal, hogy hol olvashatná el a hallgató magyarul. Kérdés, hogy ha már lehetőség adódott az újításra, nem lett volna szerencsésebb egy tankönyvvel összehangolt forrásgyűjtemény közreadása, amelyben a tankönyvi anyaggal párhuzamosan követhetők lettek volna a megfelelő ókori források is. A források megadását persze a tankönyvből is joggal hiányolni lehet – ellentétben az előző (Ferenczy Endre – Maróti Egon – Hahn István-féle) kötettel, ahol világosan elkülönítve, mindig az adott fejezet élén olvashatók a források, lezárásként pedig a bibliográfia. Ebben az új összeállításban ha egyáltalán szerepelnek a források, akkor az a bibliográfia végére kerül. A forrásokra való hivatkozás a tankönyv szerzői részéről sem következetes: például Augustus *principatusa* tárgyalása okán szó sem esik Maecenasról, sem a megfelelő Cassius Dio részletről. Nem kívánunk tudományos vitába bocsátkozni az egyes fejezetek kapcsán, de Augustus *principatusa* értékelése okán nem hagyható figyelmen kívül Maecenas diplomáciai tevékenyége, ahogyan nem mel-

lőzhető például Agrippa szerepe a hadsereg kapcsán. A *princeps* fogalom mibenlétének értelmezéséhez segítséget adhat a megfelelő görög kifejezés a *hégemon* említése is, ez utóbbi esetben sokkal egyértelműbbé válik a rendszer lényege. Az egyetlen kortárs, római szerző Augustus és Tiberius tárgyalásához Velleius Paterculus, ő sem szerepel, legalábbis az adott összefüggésben nem. Biztos, hogy Suetonius és Tacitus a mérvadó? A kötet végén a tematikus fejezeteknél (ezek az értékelő összegzések inkább kézikönyvbe kívánkoznak!) a latifundiumok szerepének értékeléséhez nem szerencsés éppen az idősebb Pliniusra hivatkozni – aki szerint a latifundiumok tették tönkre Itáliát – ráadásul ez a mondat ilyen formában nem is helytálló. Nem egészen világos, hogy Plinius miben látta a káros hatást, egyáltalán hova gondolja ezeket az Itáliát, sőt a tartományokat is tönkretévő birtokokat. Valójában latifundiumnak minősíthető birtokok Itáliában nem is igazán voltak jellemzőek, legfeljebb Szicíliában és Észak-Afrikában jöttek létre, és ezek inkább állattartásra vagy gabonatermesztésre rendezkedtek be (754 shk.). Az itáliai földbirtok struktúrája a félsziget fokozatos meghódítása során alakult ki, a gazdag senatori családok kezében kisebb-nagyobb számú (3-12) közepes méretű birtok volt. Egységes birtoktestek kialakítására nem törekedtek, sőt éppen ellenkezőleg. Jellemző az ifjabb Plinius aggodalmaskodása (Levelek, 3, 18), hogy vajon megvegye-e a szomszédjában eladó földet, birtokegyesítés céljából. Egyébként Senecának és Columellának is (mindkettő hispániai) Itáliában több helyen is voltak birtokaik, továbbá az időjárás földrajzi tényezőkkel számoló racionális Columella részletes indoklást ad a földeknek több tagban való birtoklása ésszerűségére. Egyébként a nyereséges, árutermelésre alapozott gazdaság nagy szakértelmet és szervezettséget kívánt, munkaigényes is volt – ez a termelési szerkezet pedig éppenséggel nem igényelte

a terjeszkedést. Az Észak-Afrikában kialakult latifundiumok nem voltak rentábilisak, állandó pénzhiánnyal küszködtek, és nem jelentettek konkurenciát Itáliára. A római agrárviszonyokat illetően Maróti Egonnak számos tanulmánya van, amelyek a kérdés pontosabb értékeléséhez hasznosak lehetnek volna. Ami most már a bibliográfiát illeti, röviden azt lehetne mondani, hogy riasztó mennyiségű, egyetemi tankönyv esetében méginkább, továbbá ilyen arányban felesleges is. Az irodalomjegyzékek feltűnő sajátossága a magyar kutatók és szakemberek feltűnő negligálása, ezeket ugyanis meglehetősen csekély arányban, elvétve említik a szerzők. Sőt, – ami legalább annyira meglepő – szívesebben hivatkoznak a magyar kutatók idegen nyelven közreadott publikációra, ami végképp érthetetlen. Miért kellene a magyarul is megjelent cikket idegen nyelven olvasni? Természetesen az ókor történetének tanulmányozása nyelvtudás nélkül elképzelhetetlen, de nem világos, hogy egy magyar egyetemi hallgatónak szánt tankönyv miért hozza ilyen tömegben az idegennyelvű publikációkat. Ez hozzátartozik a hallgatók felkészítéséhez, ezeket ismerniük kellene? Egyebekben a bibliográfiai tájékozódásnak számos módja van, miért kell ezzel a tankönyvet „terhelni”?

Formai újítás a keretes szövegek közbeiktatása – szürke mezőben fekete betűk! – nem egészen világos és következetes ezek funkciója. Helyenként sajnálatos módon pontatlanságok, elírások maradtak a kötetben: 724: *hereditatium* – *hereditatum* helyett; 717: *prudencia* – a császár lányának és feleségének tisztasága értelemben, tudomásom szerint ez nem jelent tisztaságot, az a *pudicitia*.

A bíráló megjegyzések ellenére örömmel üdvözölhetjük az ókori Róma történetét tárgyaló új kötetet, amely számos új felvetéssel, szemponttal, gazdag ismeretanyaggal bővíti az egyetemi hallgatók és érdeklődő olvasók által eredménnyel használható szakkönyvek sorát.

HOFFMANN ZSUZSANNA